

Trä och hårdslöjd på stenåldern

Trä är ett organiskt material som efter bara en relativt kort tid förmultnar i jorden. Därför är det mycket sällsynt att hitta trä från stenåldern, men i vissa fall är det ändå möjligt. Arkeologer har funnit rester av boplatser, båtar och träredskap i våtmarker som kan vara uppemot 5000 år gamla.

Trä och våtmarker

Trähantverk var sannolikt mycket vanligt redan tidigt under stenåldern. Trä var ett lättillgängligt material och enkelt att bearbeta. Man har utifrån fynd kunnat se att man tidigt också hade kunskap om vilka arter av träd och buskar som lämpade sig för olika ändamål. Trä förmultnar dock snabbt i jorden och det är därför sällan som träföremål bevarats från förhistorisk tid.

Vissa undantagsfall finns dock; mossar och våtmarker kan bevara föremål förvånansvärt väl. Sedan den senaste istidens slut har många sjöar gradvis vuxit igen och bildat torv, som är en typ av jord som delvis består av nedbrutna växtdelar. De människor som bodde längs sjöstränder kastade ofta sitt avfall i vattnet, och då torven byggdes upp och täckte avfallet bevarades alla möjliga former av föremål i den våta och syrefattiga miljön, däribland ben- och hornredskap samt träredskap och tågvirke av olika slag.

I vissa områden anlade man t.o.m. boplatser ute i sjöarna eller i direkt anslutning till vattnet som pålbyggnader. I mossar hittar man därför då och då förvånansvärt väl bevarade förhistoriska träföremål. Från stenåldern har man hittat bl.a. pilbågar, paddlar (av vilka några har varit vackert dekorerade), kanoter, redskapsskaft, skålar, skedar, byggnadskonstruktioner och stockbåtar; fiskeredskap som mjärdar och ryssjor, flätade av rötter eller vidjor påträffas då och då men också en mängd mer svårtolkade föremål.

Verktygen

Vilka verktyg förfogade då stenålderns trä-, ben- och hornhantverkare över? Bland de vanligaste fynden från stenåldern är olika former av stenyxor. Dessa kunde tillverkas i olika bergarter såsom t.ex. flinta, grönsten, porfyr eller diabas; man har också funnit yxor av horn och ben. Yxorna finns i en mängd former och storlekar, allt från små miniatyryxblad till över halvmeterlånga och någon decimeter breda massiva yxblad. Dessa olika storlekar och former är givetvis påverkade av den allmänna kulturen men också av deras funktion.

I försök har det visat sig att en del av dessa yxor är väl lämpade för olika former av träbearbetning; de större yxorna användes för trädfällning och de mindre för mindre arbeten såsom urholkning av stockbåtar, skålar mm. En del yxor har en skålad egg eller en oliksidig slipning vilket visar att de har använts som tväryxor och tjäcklor för planhuggning eller urgröpning av träföremål. Yxbladen fästes oftast troligen i naturvuxna skaft av trä men exempel på ben- eller hornhandtag finns också.

Andra vanliga fynd från stenåldern är olika former av knivblad i sten. Dessa tillverkades oftast i bergarter som flinta eller kvarts och kvartsit, men man har också hittat knivar av horn och ben. Knivarna kunde vara gjorda i ett helt stycke, men ibland var endast bladet gjort av sten eller ben och skaftades i ett annat material såsom trä, horn eller ben; man kunde även linda skaften med senor eller läder. Ytterligare ett verktyg som är vanligt förekommande är olika former av mejslar av flinta, horn eller ben med rak eller sned egg. Från bondestenåldern är de ofta framställda av rörben från tamoxar. I försök har det visat sig att dessa mejslar, eller stämjärn som man också kan likna dem vid, är mycket lätta att arbeta i färskt trä med och möjliggör avancerade arbeten.

Flintan har några egenskaper som gör den mycket väl lämpad till att användas som verktygsmaterial: den är mycket hård, ganska lättbearbetad, får en extremt vass egg och är lätt att skärpa. Kvarts och kvartsit, som är mer vanligt förekommande i Västmanland, har liknande egenskaper. De är dock inte riktigt lika bra då de är mindre finkorniga och mer oregelbundna i sin struktur, de får inte riktigt den skärpa och hårdhet som flintan har. Flinta finns dock inte naturligt i marken i Sverige annat än på vissa platser i Skåne och Halland samt på ett litet område i Västergötland.

En unik utrustning

I september 1991 upptäcktes den mer än 5000 år gamla kroppen efter man i alperna, vid gränsen mellan Österrike och Italien. Av en slump hade han bevarats genom frystorkning och därefter kommit att frysas in i en glaciär. Fyndet är unikt och mannen kom i folkmun att kallas Ismannen eller Ötzi efter namnet på regionen. Tillsammans med kroppen låg mängder med föremål. Alla kläder fanns mer eller mindre bevarade och även mannens bergsutrustning. Denne resenär från slutet

14000
f. Kr.

Issmält-
ningen

12000
f. Kr.

Boplatser

11000
f. Kr.

Mammuten
dör ut

8000
f. Kr.

Svealand
isfritt

4700
f. Kr.

Keramik

4100
f. Kr.

Sädes-
odling

2800
f. Kr.

Guld och
koppar

2500
f. Kr.

Egyptens
pyramider

av stenåldern hade ett välutrustat bagage bestående bland annat av en yxa, en pilbåge och ett koger, en ryggsäck, en läderväska med flera föremål, elddon, fnöske, kniv och en mängd andra saker. Vid denna tid hade kunskapen om metaller börjat sprida sig i Sydeuropa och man hade börjat tillverka en del verktyg mm. av koppar; detta var dock ännu okänt i Norden.

Yxans skaft var tillverkat av en 80 cm lång träbit av idegran med en kort förgrening i ena änden, i vilken ett enkelt yxblad av koppar var fäst. Pilbågen var inte riktigt färdigtillverkad men var gjord även den i idegran och hade en längd på 1,8 m. Kogret utgjordes av en pälsväska som sytts samman av hjortskinn och stärkts med vidjor av hassel. Den innehöll bl.a. 14 st. pilskaft som var 75 cm långa och tillverkade av skogskornell och olvon; två av dem var färdiga pilar med styrfjädrar och flintspetsar. Kniven som hittades hade ett vasst blad av flinta, som bara är omkring 4 cm långt och skaftat med ett 8 cm långt handtag av ask.

Ryggsäckens ram bestod av en tunn gren av hassel som böts till en U-form, samt två små bräden av lärkträ med pluggade ändar. På ramen var det fäst en stor säck av läder och ryggsäcken hade hållits fast på ryggen med hjälp av byglar av tjocka gräsrep.

Detta fynd tillsammans med en del andra bevarade föremål från stenåldern ger en unik inblick i stenåldersmänniskornas kunskaper om vilka material som var lämpade för olika ändamål. Idegran är t.ex. ett av de absolut bästa materialen för att tillverka pilbågar av och är eftertraktat än idag.

Arbetstips

- Tillverka egna stenåldersverktyg. Läs böckerna om stensmide och försök därefter att använda stensmideskonsten i praktiken. Har man svårt att få tag på större bitar flinta eller kvarts kan man även försöka med glas från tjocka flaskor eller porslin från tallrikar, isolatorer och muggar – det fungerar lika bra!

- Försök att slöjda i färskt trä med de egentillverkade verktygen. Om man har yngre elever räcker det ju dock gott och väl att försöka sig på att slöjda i färskt trä med moderna verktyg.

- Gå ut i skogen och studera vilka träsorter det finns och försök ta reda på vilka egenskaper som deras virke har och vad de lämpar sig att användas till.

Att läsa vidare

Att tillverka verktyg av sten är en konst. Att lära sig grunderna är dock ganska enkelt och väldigt roligt. Därefter är det bara övning och erfarenhet som gäller för att lära sig hantera materialen precis som med så mycket annat. Några bra böcker om stensmide är *Forntida teknik* av Tomas Johansson och skriften *Stensmide* i skriftserien *Forntida teknik*. Det finns ytterst lite publicerat om trähantverket under stenåldern och nästan allt är uteslutande utländsk facklitteratur. Om man däremot vill läsa mer om Ismannen Ötzi så finns det flera böcker att välja mellan; en bra bok på svenska är *Mannen i isen* av K. Spindler.

Kulturmiljöer i Västmanland

Fynd från stenåldern är ganska vanliga i Västmanland, framförallt i länets mellersta delar. Detta beror på att Östersjöns vattennivå var 20-40 m högre än dagens. Det var endast de mest höglänta områdena som låg ovanför vattnet, och utgjorde öar i en stor skärgård. Kustlinjen gick alltså mycket längre norrut än dagens mälarstrand och det var utmed den kusten som dåtidens människor bosatte sig, samt på en del större öar. Det är också därför som man finner de flesta fynden från den tiden på dessa platser.

Både yxor, knivar och vassa avslag av flinta, kvarts och kvartsit samt en del andra bergarter förekommer i rätt stora mängder runt om i länet. Antalet kända boplatser från den tiden ökar också stadigt allt eftersom arkeologiska undersökningar utförs på olika platser i länet. Några av de mest kända fyndplatserna är boplatserna Fågelbacken i Hubbo strax utanför Västerås, och Äs i Romfartuna. Även i Berga i Björksta och Lilla Ramsjö i Vittinge har man gjort fina fynd.

